

A konzerválás, az állag folyamatos megóvása a legfontosabb az aracsi pusztaemplom sorsát illetően

Beszélgetőtárs Stanyó Tóth Gizella

Aki az utóbbi néhány évben elzarándokolt az aracsi pusztaemplomhoz, láthatta, milyen fázisban vannak a konzerválási munkálatok, a „helyreállítási” próbálkozások. Jóllehet a Zentán, négy évvel ezelőtt megtartott nemzetközi konferencia záródokumentuma viszonylagos pontossággal körvonalazza a lehetséges megoldásokat. A többi között:

„A romállapot fenntartása ajánlott a rom művészeti, történeti és kulturális értékeinek és vonatkozásainak megfelelően, azaz a romnak a »poétikus romok« közt való megtartása a cél. Amennyiben statikai okok nem állnak fenn, a romot érintő építészeti beavatkozások (rá- és hozzáépítések) elkerülendők: a restaurálás helyett a konzerválás és károsodás nélkül visszafordítható érvényű beruházások ajánlottak. A torony esetében a statikai vizsgálatok függvényében nem elképzelhetetlen védőtető alkalmazása anélkül, hogy az egykori felmenő részek bármiféle rekonstrukciójára vállalkozna vagy a templom megjelenésén jelentősen változtatna. A nyugati kapu és rózsablak esetében nincs ok semmiféle rekonstrukciós fantáziatevékenységnek teret engedni, inkább biztosítani kell az eredeti részletek megőrzését. A nyolcszögletű pillérek feletti, az 1970-es években végzett helyreállításkor készült részek kiegészítése sem indokolt – ebben az esetben a fejezetek kialakítását kellene a rekonstrukciós fantáziára bízni.” (Az aracsi pusztaemplom – A műemlékek helyreállításának hasznáról és kockázatáról című, Zentán 2013. április 21–23-án megrendezett nemzetközi művészet-történeti, régészeti és műemlékvédelmi konferencia záródokumentuma, 7. pont)

A Zentán megtartott konferencia záródokumentuma (a konferenciáról készült összegező írásunk a záródokumentummal az Aracs folyóiratunk 2013/2 számában jelent meg) értelmében még abban az évben megkezdődtek a szakértői egyeztetések a két ország – Magyarország és Szerbia – szakemberei között (záródokumentum, 2. pont). Az együttműködés jelentőségéről, a szakértői egyeztetések eredményeiről, az eddigi munkálatok minőségéről, a tervekről kérdeztük dr. Raffay Endre PhD művészet-történészt, a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kara Művészet-történet és Elmélet Tanszékének és Kutatócsoportjának vezetőjét, a Képzőművészeti Intézet igazgatóját, aki számos tanulmányt jelentetett meg az aracsi pusztaemplomról. A beszélgetést július végén szülővárosában, Zentán rögzítettük, a Vajdasági Magyar Művelődési Intézetben a VI. Művészet és Műemlékvédelem Művésztelep idei tíznapos (július 19–29.) programja közben.

A délvidéki/vajdasági magyarság számára a szakrális jelentőségen túl történelmi és kulturális műemléknek számít az aracsi pusztaemplom. Az utóbbi csaknem három évtizedben történt változásokat sokan biztatónak nevezik, ugyanakkor aggódnak is a további sorsa miatt. Ön hogyan látja?

– Nem csak az utóbbi évtizedekben történtek változások. Ha jól emlékszem, Varnyú Ilona óbecsei magyar irodalom szakos tanárnő a '80-as évek végén vagy a '90-es évek elején vezette ki először az irodalmat kedvelő diákokat az aracsi pusztaemplomhoz. Nekem is mondta, mennyire büszke volt, hogy a templomrom ősi falai között

tarthatták meg az irodalmi önképzőkört. Becsén, a Középiskolások Művészeti Vetélkedőjén (KMV) mesélte el nekem élményeit. Abban az időben a KMV-n magam is részt vettem egy-egy tanulmánnyal. A trau (trogiri) Szent Lőrinc-templomról írtam, egy dolgozatom felolvasása után odajött hozzám egy becsei történész, és jóindulatúan hívta fel a figyelmet arra, hogy közelebb is van középkori templom, amelyről írni lehetne – az aracsi templom. Ismertem korábban is, de addig még nem kerestem fel személyesen. Ez már régen történt.

Említette kérdésében az utóbbi három évtizedben történt változásokat. Én a még korábbi időkre mennék vissza. Gondolok az 1970-es években történt ásatásokra, amelyeket Nagy Sándor vezetett. Ezt követően jelentős műemlékvédelmi tevékenység folyt az aracsi templomon. Tehát, miután a régészek megnézték az évekig tartó kutatások során, hogy mi lehet a templomrom alatt, illetve a monostor helyén, akkor kezdődhetett csak meg a műemlékvédelmi tevékenység. Nagyon sajnálatos, hogy Nagy Sándor nem publikálta sem a kutatását, sem a leletanyagot. Kutatásának eredményei (ásatási jegyzőkönyvek, dokumentáció) a leletanyaggal együtt a Vajdasági Múzeumba kerültek. Nyugdíjaztatása, majd halála után az egész dokumentáció Nebojša Stanojevhez jutott. Számára nem volt új ez az anyag, mert fiatal gyakornokként részt vett a Nagy Sándor vezette ásatásokban. Voltak saját megfigyelései is, ezeket a leletanyaggal együtt publikálta. Ennek a leletanyagnak én csak egy töredékét ismerem a maga valóságában – ezt mindenki ismerheti –, amely a törökbecsei kultúrotthonban van kiállítva. A Vajdasági Múzeumban maradt leletanyagot, amely a raktárban, ládákban, dobozokban volt hosszú évekig, én sem láthattam a kutatásaim során. Amit régészetileg akkor meg lehetett nézni, azt évekig vizsgálták és kutatták, mint mondtam is. Tehát ez a régészethez tartozik. Viszont, ami az épületre vonatkozik, és ami az én szűkebb szakterületem is, az elsősorban maga az épületmaradvány, kőfaragványostul. A romokon jelentős beavatkozásokot végeztek a '70-es évek legvégétől és a '80-as évek elején. Statikai problémák miatt meg kellett erősíteni a templom bizonyos részeit. A templomnak a rom többi részétől függetlenül

fennmaradt nyugati fala (ha minden igaz) kelet felé, tehát a templom egykori tere felé kezdett el dőlni. Itt vasbeton gerendaszerkezetet építettek be a nyugati falba, elrejtve, illetve a nyugati falat az északi árkádsor rekonstrukciójával kapott konstrukció segítségével a túloldalról megtámogatták. A déli árkádsorból is felépítettek egy szakasznyit a homlokzat mögé, és egy másikat a keleti részen. A nyugati falat így összekötötték a keleti részen fennmaradt romokkal.

Fotó: Nádi Karolina

A nyugati fal a rekonstruált árkádívakkal, délkeletről nézve

Ebben a szerkezetben is van vasbeton, vannak olyan merevítőelemek, amelyek hozzájárultak ahhoz – ha igaza volt a statikai szakvéleményeknek, amelyek szerint a nyugati fal bedőléssel, a keleti részek pedig süllyedéssel fenyegettek –, hogy megérje ez a templomrom a '90-es éveket. Én ezt nem tudhatom bizonyosan, ezt a statikusok jobban látják, sokszor meg is ijesztik a művészettörténészeket, a laikusokról nem is beszélve. Nyilván igazuk van. Hasonlattanálva:

az orvosoknak is mindenre fel kell készíteniük a beteget és a hozzátartozót, a legrosszabbra is. Ez így rendben is van. Említettem, hogy ezekben a munkálatokban – annak ellenére, hogy elsősorban a statikai biztosítás és a megerősítés játszotta a főszerepet – a rekonstrukciós szemlélet is érvényesül. Nem úgy építették be ezeket a merevítő és támasztó vasbeton szerkezeteket, hogy azok csupaszon, a maguk szerkezeti elveit megmutatva jelenjenek meg, hanem ezeknek szinte teljes egészét elrejtették olyan formák – nyolcszögű pillérek, félköríves árkádok, téglafalfalazások – mögé, amelyek az eredeti formák alapján vagy azokra utalóan készültek. Tehát a segédkonstrukció eredetileg tulajdonképpen nem rekonstrukciós célból, de rekonstrukciós eszközökkel valósult meg. Ennek a tervezője Milka Čanak-Medić belgrádi építész volt, akinek a publikációjából is ismerjük ezeket a terveket. Ő ott volt a zentai nemzetközi konferencián is. A nem hivatalos részben megemlítette nekem, hogy az ő terveit visszafogottan, csupán részlegesen valósították meg, nyilván pénzügyi-költségvetési okok miatt. Így azok csak részben valósulhattak meg. A rajzolt terveken általában gazdagabb változatokat látunk. Erre szoktam mondani: ez nem baj – és nem csak Milka Čanak-Medić terveinek az esetére gondolok –, mert a műemléképítészek szeretnek minél többet hozzátenni a műemlékekhez, hiszen így az ő kezük nyoma látványosabban marad fenn. A műemlékvédelmi beavatkozások a műemlék részeként védelem alá esnek. Nem egy olyan műemlék ismert, amely a kiegészítéseknek a restaurálásával vagy rekonstrukciójával vált ismertté. Szóval, az építészek, a műemléképítészek szeretnek nyomot hagyni maguk után. Holott, ha belegondolunk, hogy megmentenek – rejtett konstrukcióval vagy bármivel – egy műemléket, az az igazi nyom, szerintem. Nem a vitatható formavilágú, vitatható mennyiségű, terjedelmű és súlyú kiegészítés, azt hiszem. Olykor fordítva ülnek fel a kollégák a lóra... Szóval, Milka Čanak-Medić is azt mondta, hogy ő is többet rajzolt. A papír többet elbírt, mint ami a különböző szempontok szerint megvalósítható. A papír mindig többet elbír. Azt kell mondanom: bőven elég volt, amit a '80-as években felépítettek. A kiegészítések azonban a rekonstrukciós bizonytalanságok miatt nem mentesek a szakmai hi-

báktól. A beavatkozások viszont nem rontottak a műemlék állapotán, ellenkezőleg, hozzájárultak annak fennmaradásához. Ahhoz, hogy az utóbbi három évtizedről beszélhessünk, kellett ezeket a munkálatokat.

Visszatérek a régészethez, mert elsősorban itt mutatkoztak meg új tudományos eredmények az Ön által említett utóbbi harminc évben. Nebojša Stanojev csak ezekben az években kezdett foglalkozni a feltárások leleteredményeivel, és azazal, hogy azokat publikációkban meg is mutassa. Ezeket a korábbi években nem ismerhettük. A 2000-es években nyilhatott meg Törökbecsén az említett mini kiállítás is az aracsi templomrom leletanyagából. Vannak itt nagyon érdekes darabok. Láttam és behatóbban tanulmányoztam is őket. Mindebből kikerekedik a következő Aracs-tanulmányom.

Az utóbbi három évtized sok minden miatt fontos az aracsi pusztatemplom vonatkozásában. A szakma korábban is foglalkozott vele, kisebb-nagyobb szünetekkel. Ezekben a szünetekben Kalapis Zoltán írt róla. A közösség viszont ekkor kezdi felfedezni. Milyen közösség? Vajdasági közösség? Mint ahogy a kérdésében is említette: a vajdasági magyarság felismeri szakrális jelentőségét. De Magyarországról is jönnek látogatók. Nem egyszer találkoztam Nyugat-Európából jött turistákkal, akiket érdekelnek a műemlékek. Mint tapasztalhattuk: egyre többen fedezik fel az aracsi pusztatemplomot. Két évtizede lesz lassan, hogy a Szent István-napi megemlékezéseket is megtartják itt. Attól, hogy a templomban újra megjelent az egyház, a papság, nem lehet eltekinteni.

Ezzel összefüggésben rendezték a rom környezetét. Erre a műemlékvédelem korábban nem fektetett különösebb hangsúlyt. Az ottani kiserdő már a XIX. századi forrásokban is megjelenik, felhívva a figyelmet arra, hogy a fák hozzájárulhatnak a romok védelméhez, a nagy bánáti szelekkel szemben. Csak emlékeztetni kell arra, amit Henszlmann Imrétől is tudunk, az 1863-as Lucanapi szélvésznek a következményeire. Akkor dőlt le a főhajó fennmaradt északi fala. Állítólag azt a szélvihar okozta. A szeleknek az erejét mérsékli az ottani erdőcske, de azt gondozni is kell, mert ha nem, könnyen elburjánzik. Emlékszem még egyetemista koromból, hogy a templom falain

belül is szépen növegettek a kistűk. Ahhoz, hogy az egyetemistatársammal, László Gergellyel fotózni tudjam a templom belsejét, előbb ki kellett vágnunk a vadhajtásokat, a bokrokat. A templom környékének rendezése lehet, hogy tervezve volt a '80-as években, de nem valósult meg. Sokáig mintha nem lett volna gazdája a templomromnak, azért is burjánozhatott el annyira a növényzet, vitathatatlanul növelve a rom romantikus megjelenését. A környék rendezését viszont tervezéssel, hozzáértéssel kellene végezni. Érdemes lenne átgondolni, hogy a kivágott fákat hol és hogyan kellene pótolni. A templomromot övező, védő erdőcskére továbbra is nagy szükség volna. A bánáti szelek ma is fújnak. Másik dolog a templom megközelítésének lehetősége. A jelenlegi út valamelyest jobb a korábbi földútnál. Feledteti velünk a bánáti „marasztaló” sár emlékét. A heidelbergi kolléganóm kis sportkocsijával – az aracsi romoktól már útban hazafelé – beleragadtunk a bánáti sárba, olyannyira, hogy traktort kellett segítségül hívnunk. Szóval, az ment a templomhoz, aki nagyon szeretett volna, leginkább az, aki kutatni vagy ismerkedni szeretett volna a romokkal. Ez már a múlté. Ma már, ha nem is aszfaltúton, de esős időben is meg lehet közelíteni a romtemplomot.

Ezzel összefüggésben is többször elmondtam már és le is írtam aggodalmaimat a templomrom további sorsa miatt. Jó, hogy mindinkább felfedezik, és magukénak érzik mind többen a pusztatemplomot. De az már nem mindegy, hogyan, milyen céllal látogatják. A közeli, például a beodrai vagy a törökbecsei diszkóban töltött este után olykor kedvük támadhat a besörözött fiataloknak vagy másoknak, hogy kimenjenek, és erejüket fitogtassák az évszázados falakon. Tudni kell, hogy amellet, hogy veszélyes lehet vakmerőségük, a romok keveset bírnak el, könnyen megromoghatnak. Vidékünk egyetlen ilyen jellegű műemlékére jobban kellene vigyázni, azt állandóan őrizni és riasztóberendezéssel kellene ellátni. Tény, hogy előrelépésnek számít, hogy a helyszínen térmegfigyelő kamerákat szereltek fel. Zárójelben jegyzem meg: ugyanez sok más esetben is érvényes. Például Pesten, a város közepén, a Margit-szigeten található romokra is. De azt nemcsak a söröző fiataloktól, a duhajkodóktól kell megvédeni, hanem az óvodásoktól is. Ők mász-

kálnak fel a falakra, nyilván minden rossz szándék nélkül, csak játékból. Erre mondta egyetemi tanárom, Tóth Sándor, hogy azokat a romokat is szögesdróttal kellene védeni, mert végül nem marad belőlük semmi, ott a város közepén... Hát még mekkora a veszély az olyan félreeső helyen, mint az aracsi pusztatemplom esetében, amely messze van a lakott településektől.

A műemlékvédelem nemcsak arról szól, hogy megnézzük az épületek statikai állapotát, hanem arról is, hogy megvédjük a további rombolástól, és a mindennapokban is megszervezzük az őrzését. Ha nincs jól átgondolva egy műemlék védelme, akkor veszélyes lehet annak felfedezése a nagy nyilvánosság részéről. A zentai konferencián is mondtam: előbb kell az őrzésre összpontosítani, az óvást megoldani és utána közkincsé tenni, „reklámozni”.

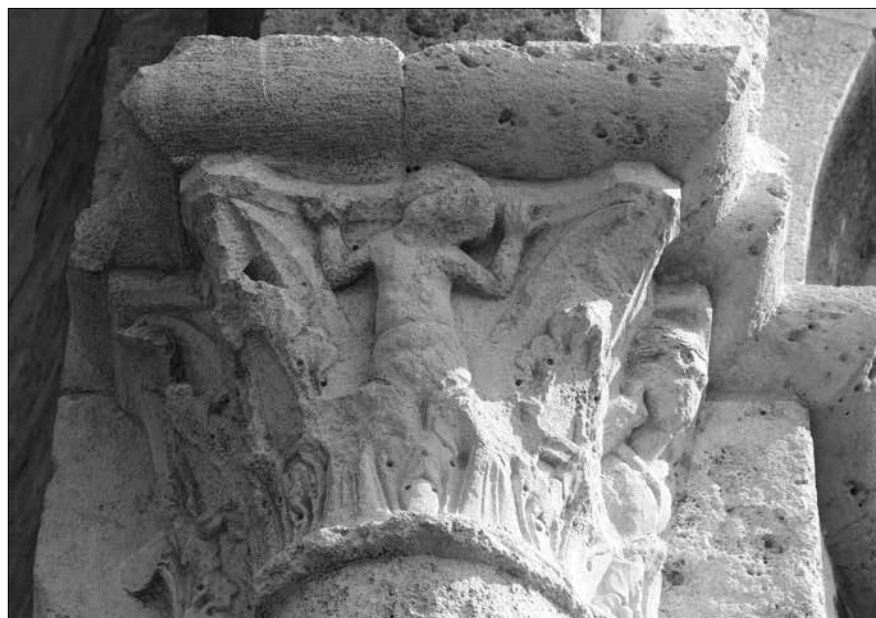
A gazdasági működtetését, a fenntartását is beleértve?

– Az aracsi pusztatemplom olyan érték, amelyről nem lehet a gazdaságos fenntartásnak, a fenntartása kifizetődésének a függvényében gondolkodni. Ilyen nincs! A műemlékvédelmi hivatal állami intézmény, amely az állami költségvetésből részesül. Azért tartjuk el mi, polgárok – itt és máshol is –, hogy a mi adónkból a mi örökségünket megőrizték, és ne pluszpénzekből próbáljanak ott gazdálkodni. Az államnak ez kötelessége minden műemlék, de különösen az első osztályú kategóriába sorolt műemlék – mint az aracsi pusztatemplom is – esetében. Ha nem is tűnik „kifizetődőnek” az aracsi pusztatemplom fenntartása és (meg)őrzése, akkor is kötelességünk kigazdálkodni.

Az örökség mindig gond, mert azt fenn kell tartani. Vagy örökségként vállaljuk a romtemplomot, vagy sorsára hagyjuk. Így is lehet hozzá viszonyulni, de azt nyilvánosan ki kell mondani. Meg lehet ezt is csinálni – vállalva a következményeket. De talán ott sem tennének ilyet, ahol több ilyen műemlék van, nem itt, a mi vidékünkön, ahol szinte csak ez az egy van! Azt hiszem, azért ez a veszély nem áll fenn, elméletileg már több mint egy évszázada nem áll fenn. Ismeri a szakma, a közösség és a nemzetközi közösség is. Bekerült a művészettörténetbe is. De nem szabad azon gondolkodni, hogyan lehetne

gazdaságilag/gazdaságosan működtetni. Lehet azt mondani, hogy a turizmus láthat benne fantáziát, és szívesen mutatja meg a turistáknak a pusztatemplomot. Nem láttam még olyan esetet, hogy az idegenforgalom vagy az érdekelt vendéglátósok ilyen jellegű bevételek, mondjuk, 5 százalékát befizették volna a műemlékvédelem számlájára. Ilyen irányú javaslatomat elmondtam a Karlócán megtartott nemzetközi műemlékvédelmi konferencián is, amelyen szó volt a készülő szerbiai műemlékvédelmi törvényről is. A számos résztvevőnek tetszett a javaslatom, megtapsolták. Elmondtam, hogy akinek haszna van a műemlékekből, valamennyit forgasson vissza a műemlékvédelembe, törvényes keretek között. Bizonyára rendjén is van, hogy a műemlékekből sokaknak haszna lehet, de azt ne várják el, hogy még ezenfelül ki is „termelje” az őrzésének és fenntartásának költségeit.

az ókeresztény temetői kápolnákat hermetikusan zárt kapszulákba tették. Persze az aracsi templom esetében azért ez megoldhatatlan lenne. Nem állítom, hogy annyian látogatnák az aracsi pusztatemplomot, mint Velencében a San Marco- (Szent Márk-) templomot. De mégis érdemes odafigyelni megoldási, turistakorlátozási intézkedéseikre. Bizonyos szám felett pl. nem engednek be több turistát ide. A látogatók, a közönség akkor is rongálhat, ha ez nem áll szándékában. A velencei példán kívül többet is említhetnék, ahol megpróbálják a turisták számát korlátozni. A vatikáni Sixtus-kápolnában már régóta korlátozva van a látogatók száma. Az emberi verejték, a pára a megengedett százalék felett káros lehet a freskókra. Hasonlással élve, mintha azt mondanánk a kilencvennéhány éves nagymamának, még ha operaénekes is volt annak idején, hogy énekelje el Gilda áriáit a Rigolettóból a vendégeknek. Le-

Fotó: Nádi Karolina

Megtisztított falpillérfő a főszentély és az északi, valamint a déli mellékszentély között

Visszatérve a témánkhoz: az nem lehet kérdés, hogy meg kell őriznünk az aracsi pusztatemplomot. Azt is, ami a föld felett van, és azt is, ami alatta. Ha olyan állapotban lenne – hála istennek nincsen –, hogy üvegbúra alá kellene helyoznünk, akkor is meg kellene próbálnunk. Azért említettem az üvegbúrás óvást, mert ilyenre is van építészeti vonatkozású példa: Pécsset

het, hogy képes lenne rá, de ha szeretjük, nem kérünk tőle ilyet, mert óvjuk, hogy minél tovább köztünk maradjon. Más nem fogja megóvni. És a nagymamának, akár van nyugdíja, akár nincs, nem kell „kitermelnie” megélhetésének költségeit, vagy a vendégekkel elfogyasztott teája árát, sem megfelelnie a vendégserg különböző kívánságainak. A régmúlt időkről faggathatjuk, de

jobb, ha az említetthez hasonló produkióktól megkíméljük. Elégedjünk meg azzal, hogy megfürödhetünk szeme kékjében vagy barnájában.

Az aracsi pusztatemplommal sem lehet bármit megtenni a „látványosság” és a „kifizetődőség” érdekében. Fontos volna, ha ez tudatosulna a közvéleményben. Nem arra kell összpontosítani, hogyan lehetne hasznot kisajtolni belőle, mert a műemlék nem produkió és nem gazdasági vállalkozás. Sokkal több annál, amelynek közvetetten van, lehet gazdasági vonatkozása és haszna. De a hívatlan, a rosszindulatú látogatóktól is meg kell védenünk a felbecsülhetetlen értékű műemlékeket. Az őrizetlenség veszélyes. Meg kell jegyezni, hogy a felszerelt megfigyelő kameráknak van némi elriasztó erejük. Tehát ne feledkezzünk meg erről a pozitív fejleményről sem, ami a megóvás érdekében történt az elmúlt néhány évben.

A túl nagy népszerűség tehát árthat az aracsi pusztatemplomnak. Ezzel együtt és ettől nem teljesen függetlenül az is, hogy minduntalan gazdasági szempontok alapján közelítenek ehhez a műemlékhez is. Ettől én borzasztóan félek. Miért? Nemcsak azért, mert nonszensz, hanem azért is, mert ha elhiszi a társadalom, a műemlékvédelmi hivatal, a vajdasági magyarság, a politikum azt, hogy az aracsi templom esetében a gazdaságossági szempontok egyáltalán felmerülhetnek, akkor nemcsak rábólintanak, de kikövetelik, hogy „termelje ki” a fenntartásához szükséges eszközöket. De hogy tudhatna egy ilyen templomrom „hasznot termelni”? Úgy, hogy segítünk neki. Teszünk rá tetőt, hozzáépítünk ilyen-olyan szárnyakat. Volt ilyen elképzelés is. Ezt a zentai konferencia megpróbálta megakadályozni. A közelében wellness-szállodát lehet építeni, amely nem hiszem, hogy a megfáradt kutatók számára lenne elérhető. Meglehet ezt tenni, de közben eltűnik maga a műemlék. Lesz ugyan rajta haszon, de az nem a műemléké lesz, még csak nem is a miénk, hanem a befektetőké. Lehet hasznot csinálni, ha csalunk: visszacsalunk egy monostort, odacsalunk egy fürdőt, vagy a szerzetesek kertjét, még borospincét is... Bármi lehet gondolkodni. De ha egyszer elindulunk ezen az úton, akkor nagyon nehéz megállni.

Vagy például az uniós támogatásokat is sokszor az infrastruktúra fejlesztésére, a gazdaságosság fokozására adják, és nem a műemlékvédelemre. Rendben is lenne, ha a gazdaságot az aracsi pusztatemplomtól távolabb fejlesztenénk, és onnan a távolból zárandokolnánk el a látogatók a csodás műemlékünkhez. Kutyakötelessége a műemlékvédelemnek erre összpontosítania, ha mégsem tenné, a szakmai közösségnek, a szakembereknek kell rá figyelmeztetniük, hogy ne történhessen meg a dominóeffektus (ha már van fal, legyen boltozat is, ha már az is van, legyen tető is, ha már az is van, legyen szélkakas a tetőjén, s ha már az is forog, megfelelő szélről is gondoskodhatunk), és ne tűnjön el a „gazdasági erdőben” a műemlék „fája”, ne vesszen szem elől a műemlék és a megvédésére irányuló eredeti kezdeményezés. Magyarországon és Nyugaton is találkozunk szomorú példákkal. Várakat építünk ki, s azokat megtöltjük historizáló és egyéb tartalmakkal, közben elsikkad a műemlék. Ha ez bekövetkezne, eltűnne a műemlék, nem lenne már a vajdasági közösség számára valódi jelentősége, a szakma pedig elkerülné, mert nem lenne már mit kutatnia. Ezek nagyon veszélyes dolgok. Akinek építkezni van kedve, és gazdasági vállalkozásokban gondolkodik, építse fel a templom valamilyen mását, mondjuk, Újvidéken, ott megmutathatja a rekonstrukciós fantáziájának termékeit, és oda szervezhet kifizetődő programokat és rendezvényeket, és ha módja van, felvehet rá megfelelő támogatásokat.

A zárandokok, a látogatók is már megszüről észreveszik a „felújított” toronyrészt. S az is szembetűnő, hogy mennyire elűt a romtemplom többi részétől. Mit mond erről a szakember annak alapján, amit a helyszínen látott és tapasztalt?

– Az aracsi pusztatemplom tornyára való ráépítés nagyon jó példa arra, hogy átgondolatlanul nem lenne szabad belefogni egy ilyen összetett vállalkozásba. Akkor sem, ha a harangtorony nyolcszögű részén végzett felfalazás a falkorona védelme miatt történt. A felfalazást is, meg az alatta lévő eredeti téglasorokat is bevakolták. Kutathatatlanná tették. Ez jelenti a legnagyobb gondot, együtt azzal, hogy csúnya, hogy szürke

gyárkéményre emlékeztet, amit ráépítettek, nem is beszélve a súlyról, amellyel megterhelték az amúgy is problémás statikájú részt.

gondolkodni! Igen, teher a műemlék, mert folyamatosan őrizni kell, évről évre ki kell menni hozzá, a restaurátorral konzultálva el kell végezni az

A torony a kiegészített nyolcszögű résszel

A torony nyugatról a legutóbbi beavatkozást követően

Fotó: Nádi Karolina

A gond tehát egyrészt a kutathatatlanságban van. Hiába megyek oda, nem látom az új vakolatréteg alatt, hogy milyen magasságig eredeti a téglasor a tornyon, és hol kezdődik a felfalazás, hogy van-e a nyolcszögű formának egy befelé dőlő megoldása. Semmit nem látok az eredetiből, tehát a ráépítések, a rákenések és minden más kozmetika eltakarja azt. Hivatkoznak rá: a torony eredetileg is vakolva volt. Meglehet. A templomot meg eredetileg freskókkal díszítették. Nem hiszem, hogy azokat is újra kellene festeni. Ezért szoktam azt mondani, ebben nem vagyok egyedül, és nem is én találtam ki: a konzerválás, az állag megővése a legfontosabb! És ez kapcsolódik a megőrzéshez, a fenntartáshoz, mint mondtam is. Nem lenne szabad haszonelvűen

aktuális konzerválási munkálatokat. Ilyenekre az elmúlt években is sor került (beavatkozást – elsősorban tisztítást – végeztek egyes fejezetfaragványokon és a nyugati rózsablakon). De ez állandó elfoglaltságot jelent, állandó szakmai jelenlétet igényel, úgy, mint a múzeumokban a más műfajú műtárgyak esetében. Mindegy, hogy kis, illetve nagy múzeumból van szó: biztonsági és állapotellenőrzési, -fenntartási szempontból is fontos az állandó jelenlét. Ebben a vonatkozásban, valóban teher a műemlékvédelem – akárcsak a múzeumok –, mert költségekkel jár. De nem a műemléknek kell ezeket „kitermelnie”. A műemlék azzal, hogy fennmaradt, hogy tartja magát, kiérdemelte a törődést, a közösség megbecsülését.

Milyen ütemben halad, véleménye szerint, a zentai nemzetközi konferencia tükrében, Magyarország és Szerbia szakembereinek együttműködése az aracsi pusztatemplom megmentése, konzerválása érdekében?

– A zentai konferenciának szerintem az volt az egyik nagy eredménye, hogy megállapodtunk abban, hogy az újvidéki, a péterváradi Műemlékvédelmi Intézet kikéri a magyarországi szakemberek véleményét is a templomon végrehajtandó műemlékvédelmi beavatkozások előtt. Hogy a zentai konferencián elkezdődött párbeszéd szűk szakmai keretek között folytatódjon. Zoran Vapának, a Vajdasági Műemlékvédelmi Intézet igazgatójának javaslatára én is benne vagyok ebben a bizottságban, és megpróbálok közvetíteni a magyar és a szerb szakemberek között. A bizottság tagja lett Dobó Ágota építészmérnök (a budapesti Foster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ vezető munkatársa a nyugdíjba vonulásáig), aki a somogyvári bencés apátság romjai helyreállításának tanulságairól tartott Zentán előadást. Vapa igazgató felfigyelt az előadásra, az aracsi pusztatemplomra vonatkoztatva is hasznosnak találta, ezért is javasolta Dobó Ágotát is tagnak. Reményei szerint közreműködése a projektumokban, a támogatások megszerzésében lett volna előnyös. Ágota a következő egy-két évben még meg-megjelent, de nyugdíjazása után már nem.

Jómagam minden évben kijárok a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet – amely egyik házigazdája is volt a zentai konferenciának – szervezésében és támogatásával, elsősorban Hajnal Jenőnek és Gondi Martinának köszönhetően, megtisztelő figyelmüket („hivatalból” is) folyamatosan tapasztalva. Minden egyes alkalomkor rögzítem a változásokat, az észrevételeimet, fényképezünk is. Ezekről a felmérő látogatásokról jegyzőkönyvet írok. Ezenkívül tartom a kapcsolatot a péterváradi Műemlékvédő Intézettel. Svetlana Bakićyal (nemrég nyugdíjazásáig) évi rendszerességgel találkoztunk, és megbeszéljük a tennivalókat. Hasznosak voltak a Karlócán megtartott nemzetközi konferenciák is, a szakmai megbeszélések, a szakemberek találkozási miatt is. Svetlana Bakić járt Pécsen, az egyetemünkön is.

Fotó: Biacsi Karolina

*Raffay Endre Svetlana Bakić
és Bóna István társaságában Aracson*

Általában csak elvi kérdésekről beszéltünk. Svetlana Bakić említette az egyik tanácskozásunkkor, hogy a toronnyal kezdeni kellene valamit. Az említett pécsi megbeszélésünkön ott volt Rostás Tibor művészettörténész, a Magyar Nemzeti Galéria régi magyar osztályának akkori vezetője is, aki szintén középkori művészettel és szobrászattal foglalkozik. Rostás Tiborral magam is támogattam a javaslatot, hogy a torony lefedése, megfelelő statikai felmérések után, megtörténjen. Egy egészen könnyű szerkezetet, visszafogott megoldást képzeltünk el, amely nem járna rekonstrukciós ráépítéssel. Aztán a körülmények miatt sokszor más történik. A nagyrészt – gondolom – pályázatokon nyert pénzek általában az év végén szoktak megérkezni, és azokat még abban az évben el is kell költeni. Mindenki számára probléma, hogy a templomromra fordítható pénzekről csak későn határoznak, a munkálatokra csak az év végén keríthetnek sort. Kapkodva, hogy a számlázás az év végéig még megoldható legyen. Ilyenkor már nincs idő tanácskozgatni. A helyszínre még ki lehetne futni, ha hívnának. Így csak utólag hallom, hogy ősszel, már novemberben, amikor a fagyok sem ritkák, kezdődtek meg a műemlékvédelmi munkálatok. Ilyenkor sebtében megrajzolnak egy, a pénzügyi kerethez szabott tervet, ez alapján kezdődik meg a munka. Ez nem aracsi specialitás. Így történt a torony ráépítése is 2015 végén, hogy aztán tavasszal jöjjön a meglepetés...

Sérültek-e a ráépítés során a műemlékmadványok, és időtállóak, biztonságosak-e?

– Az idő mindenképpen megmutatja, mint azt is, mivel kellene kiegészíteni a zentai konferencián elfogadottakat. A záródokumentumból pl. kimaradt (a gyakorlat bebizonyította hiányát!), hogy a magyar és a szerb szakembereknek nemcsak elvekről kell beszélniük (arra jók a konferenciák), hanem *tervtanácsot* is kell tartaniuk. Lehet, hogy a műemlékvédelmi hivatalban ez a tervtanács megvan, de ha már be vagyunk vonva mi, magyar szakemberek is az aracsi problémák orvoslásába, akkor többünknek látnunk kellene a kivitelezési terveket. Nem az elvi, hanem a konkrét kivitelezési tervekre gondolok. Jobb helyeken nemcsak a „kilincsig, de a hozzá tartozó alkatrészekig, a csavarokig” meghatározzák a minőséget. A tervtanácsok arra valók, hogy meghatározzák, mit és hogyan valósítsanak meg. Hogy ne lehessen egymásra mutogatásra alapot találni. A felelőség csak így lehet közös. Most hivatkoznak arra is, hogy a kivitelezők elbarmolták a dolgot, mivel a közbeszerzésen a legolcsóbb ajánlatot fogadták el. Ehhez nem tudok hozzászólni, annyit mégis, hogy első osztályú műemlékek esetében kell tartani egy színvonalat. A toronyhoz való hozzányúlásnak az volt a legnagyobb problémája, hogy nem előzte meg egy tervtanács, és nem készült el a kivitelezési dokumentum. Ezért el kellett volna halasztani a ráépítési munkálatokat. Tudom, hogy a pályázaton nyert pénzek kötelezettséggel járnak. Ezért szoktam azt mondani, ha túl későre várhatók, akkor jobb lenne, ha meg sem érkeznének, mert sokszor meggondolatlanul, gyorsan kell elkölteni, még rosszabb esetben hülyeségre. Összegezve: A megbeszélések és a barátkozások szintjén, az elvek vonatkozásában jó a kapcsolat a magyar és a szerb szakemberek között. Tehát ez működik, de ez nem elég, mert nem elég hatékony a gyakorlatban. Azt még nem sikerült elérnünk, hogy létrejöjjenek a tervtanácsok.

Végeztek-e vizsgálatokat korszerű műszaki eszközökkel? Ehhez a magyar szakembereknek megvannak a lehetőségeik.

– Ezek a vizsgálatok a torony kapcsán meghatározóak. Azért említem először is a tornyot, mert itt történt beavatkozás. Ismeretem szerint voltak statikai felmérések előzetesen, ezt

Svetlana Bakić is megerősítette. De én nem láttam azokat a felméréseket, amelyekre hivatkozik. Viszont kevéssel korábban megjelent az intézet munkatársának, Majoros Csabának a statikai tanulmánya a pusztatemplomról készült felmérései alapján. Ezt fotókkal kiegészítve közölte is. Számomra az ő tanulmánya sokat jelentett a torony statikai megítéléséről. Nem vagyok statikus, ezért figyelek nagyon oda a statikusok megállapításaira. Majoros tanulmányaiból kiderül, hogy a torony veszélyeztetett. Ezért kérdezem: ha statikailag veszélyeztetett, problémás – a torony oldalán levő repedés erre figyelmeztet! – akkor mégis hogyan történhetett meg a ráépítés?

A statikai felméréseket elvégezték ugyan, de ezeknek egy nagyon nagy részét számítógépes programmal modellezték. Más a modellezés és más a valóság. Az a gyanúm, hogy inkább modellezték, holott tudható volt, hogy a torony körüli részek igen problémásak. Kérdezem: ha statikailag problémás, akkor hogyan merünk úgy hozzányúlni, hogy oda téglákat viszünk, és építünk rá? Van olyan, hogy bizonyos dolgokat le lehet terhelni súllyal. De a publikációban nem olvastam, hogy erre szükség lenne. Ha viszont le akarjuk

Fotó: Nádi Karolina

Raffay Endre a toronyaljban, rekonstrukcióhoz készült fejezetöntvényekkel

terhelni, és az alsó részeken meg tudunk erősíteni dolgokat, akkor miért nem tesszük meg? Számomra ez érthetetlen.

Konkrétan: a torony alatt, pontosabban a délnyugati sarka alatt van egy eredeti, XIII. századi pillér. Borzasztó rossz állapotú, mert a főleg XIX. századi „alábányászások” következtében a tömege úgy lemállott, „leolvadt”, mint az augusztusi fagyalt... Sokkal karcsúbb, törekenyebb lett az a támasztószervezet, amelyet a XIII. században nem is a torony tartására terveztek és építettek meg. Ennek a rossz állapotban lévő pillérnek a megerősítése nem történt meg. Egyébként is kérdéses: hogyan lehetett volna megerősíteni a problémás pillért. Egyszerűen nem kellett volna ráépíteni, ennyire megterhelni a tornyot. A fal korona védelmére lehet valami könnyű lefedést, szigetelést alkalmazni; könnyű tetőszerkezetet felszerelni. De hol van ez a szerkezet? Miért nem készült el? Vagy azt gondolják, a téglaráépítéssel, bevakolással megoldották a védelmét? Nem találok rá magyarázatot. Lehet, elfogyott a pénz. Vagy menet közben megijedtek a túlsúlytól?

A jelenlegi helyzetben lehetséges lenne a ráépítés visszabontása?

– A műemlékvédelemben is szempontnak kellene lennie annak a restaurátori elvnek, amely szerint a műtárgyakon a restaurátor csak visszafordítható beavatkozásokat eszközölhet. Ha ilyen a tornyon megvalósított is, nincs gond. A torony esetében a vakolattal az időjárás hamar végezhet (ez esetben hajrát kiáltok a természet pusztító erőinek), az újonnan felfalazott téglasorok visszabontásáról statikai vélemény birtokában lenne szabad dönteni, a könnyűszerkezetű, tervtanácsokon „vizsgáztatott” védőtető felhelyezését továbbra is támogatnám. A munkálatoknak a torony déli oldalán való folytatását (befejezését) semmiképp sem ajánlom.

Egy ilyen beavatkozással mennyiben sérül az aracsi műemlékek esztétikai, poétikus értéke?

– Jelentős a pusztatemplom esztétikai értéke. A zentai konferencián is elfogadtuk, hogy a romállapot fenntartására törekszünk. A szakemberek ezt támogatták. Nem azért, mert egyesek szeretik a romokat, hanem mert a XVIII. századtól

kezdve ehhez a műemlékhez a romállapot tartozik. Úgy ismerjük, mint romtemplom. Így épült be a művészettörténetbe is. A rom(kultusz) része a nemzeti tudatnak („Vár állott, most kőhalom”). Máshol, Nyugaton is vannak romok, rosszabb éghajlati körülmények között is. Az aracsi pusztatemplomot így fedeztük fel, így ismertük meg, így kezdtük el értékelni még a XIX. században. Ha a romos állapota megszűnne, elveszítenénk a romkultusz tárgyát.

A poétikus romhoz, illetve a templom megjelenéséhez hozzátartozik annak sajátos esztétikája. Azáltal, hogy Milka Čanak-Medić konzerválási tervei visszafogottan, redukciósan valósultak meg, nem sérültek a templom esztétikai értékei. Megmaradtak poétikus jegyei.

Írásaiból is tudjuk, hogy szívügyének tartja és folyamatosan kíséri a templomrom sorsát. Hogyan látja: az eddigi szakmai felmérések alapján egyeztették-e álláspontjaikat a két ország szakemberei, mielőtt elkezdődtek volna a műemlékvédelmi munkálatok?

– Tulajdonképpen a műemlék történetében a toronyé az első beavatkozás, amely a templom esztétikai értékeit is érintette. És ez nagyon kellemetlen. Számomra mindenképpen az. A XXI. századra nézve is az. A torony így gyárkéményre emlékeztet. Vannak ipari műemlékeink, és a gyárkémények is annak számíthatnak. No de egy XIII. századi templomromnak és a XIV. századi tornyának nincs és semmi köze sem kell hogy legyen a gyárkéményekhez. Egyelőre, amióta Svetlana Bakić nyugdíjba ment, és úgy tudom, még nem nevezték ki utódját, nincs akivel meg lehetne beszélni a vitás dolgokat. Szóbeli konzultáció sincs, nemhogy terveket készítenénk. Így, hogy a torony még sincs lefedve, egy-két tél után a vakolat eltűnik majd, és marad a csupasz felfalazás. Lehet, hogy abból lehet majd egy kicsit „legyalulni”. A megoldás: a tervtanácsokon javasolt, közösen megvitatott tervek kidolgozása és megvalósítása, a magyar és a szerb szakemberek hathatósabb együttműködése.

Említettem jó példákat is. A fejezetfaragványokon végrehajtott restaurátori beavatkozás ilyennek tűnik, bár ennek eredményeiről csak az idő múlásával és restaurátorokkal történt konzultációkat követően szabad nyilatkozni. A nyu-

gati rózsablakon is volt beavatkozás. Az alsó néhány karéjnak a kiegészítését terveztük. Ezt megbeszéltük. Megállapodtunk, hogy az oszlop-küllős szerkezetet nem kell rekonstruálni. Akkor sem, ha a fő formákat egy jó építész meg tudja rajzolni. Viszont ott, ahol valami töredezik, potyog, morzsálódik, tenni kell valamit. A karéjok kiegészítése megtörtént, és ezt szépen meg is oldották. Úgy tudtam, hogy az eredeti kőanyag a helyén maradt, és ehhez tették, illesztették hozzá a kiegészítéseket és a masszát, hogy kialakíthassák a végső formát. Nos, mégsem ez történt. A tavasszal, amikor a felméréseket végeztem a pusztatemplomon, elmesélték nekem azok az emberek, akik a kivitelezésen dolgoztak, hogy nem az eredeti karéjokat egészítették ki, mert azok túlságosan morzsalékosak voltak, így kiszedték. Megmutatták nekem ezt a morzsalékot, amelyet egy dobozba összegyűjtöttek. Ez az anyag eredeti és vigyázni kell(ene) rá, mert sokat jelent a kutatóknak, a restaurátoroknak, még ha eredeti formák nem is lelhetők fel rajta. A földről nézve szépen nézett ki a rózsablak, de ha közelebbről megnéznénk, felfedezhetőek lennének a kiegészítések. A restauratori dokumentációt nem láttam, remélem, abban minden dokumentálásra került. Semmiképpen sem illeti dicséret a restaurátort azért, hogy az eredeti, de sérült elemeket nem gyűjtötte össze, és küldte be megőrzésre a Műemlékvédő Intézetbe. Ami viszont tény, nem sérült a rózsablak esztétikája.

Egy másik dolog: a kivitelezési gyakorlat. Ha van egy ilyen műemléktemplomunk, akkor a kivitelezőknek is műemlékként kellene hozzá viszonyulniuk. Ehhez pedig szakemberek kellenének. Nem ezen, az első osztályú műemléken kellene kikísérletezni a megoldásokat, nem a közbeszerzésen megkapott legolcsóbb kivitelezőkkel kellene megcsináltatni a munkálatokat, akik a helyszínen találkoznak először ilyen típusú problémákkal. A közbeszerzés kiírásakor érvényesíteni kell bizonyos igényeket, hogy hiteles szakmai csoportok vállalhassák a beavatkozásokat a műemléken. Persze, hogy ez drágább lesz. A tárgy meghatározásakor ki kell írni, hogy például restaurátorra és nem kőművesre van szükség. Nem mindegy.

Fotó: Biacsi Karolina

A művészettörténész létráról a rózsablakot tanulmányozza – még a felújítás előtt

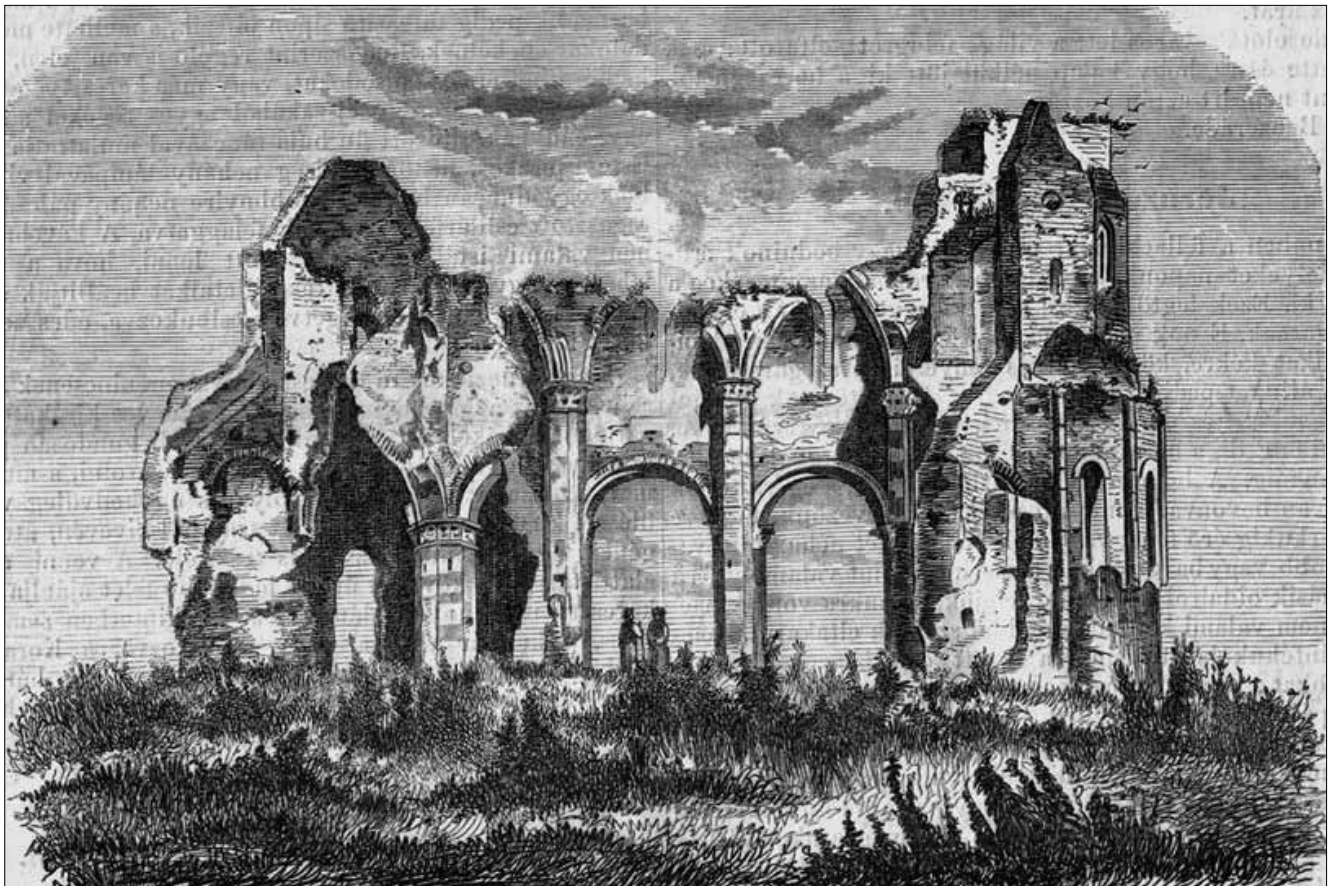
Fotó: Nádi Karolina

A nyugati rózsablak a tisztítás és a kiegészítés után

Jó, hogy az aracsi pusztatemplom kinézéséről, rövid történetéről, a tervezett konzerválási, restaurálási munkálatokról egy óriástáblán olvashatnak az idelátogatók. A hozzáértők mégis az átírását szorgalmazzák. Miért?

– A templomrom mellett van egy nagy méretű információs tábla, amely tájékoztatni kívánja az odalátogatót a történelemtől és talán a jövőről is. Vannak rajta rekonstrukciós rajzok (remélhetőleg ezek nem a jövőre vonatkoznak), szövegrészek, idézetek (a források megnevezése nélkül). Aki összeállította, nyilván olvasott szakirodalmat is. Ha máshonnan nem is, de onnan bizonyosan tudhatom, hogy ráismerek saját mondataim „elrontott” változataira. Azzal még nem is lenne gond egy ilyen rövid tájékoztatónál, hogy nincsenek lábjegyzetek. A kis átértelmezések már problémásak, és megtévesztők lehetnek. Történész nem vagyok, így a történelmi ismertetővel nem szeretnék foglalkozni. Ezek megítélése a hozzáértők dolga. De viszont ott vannak a rekonstrukciós rajzok. A zentai konferenciának, az előadások-

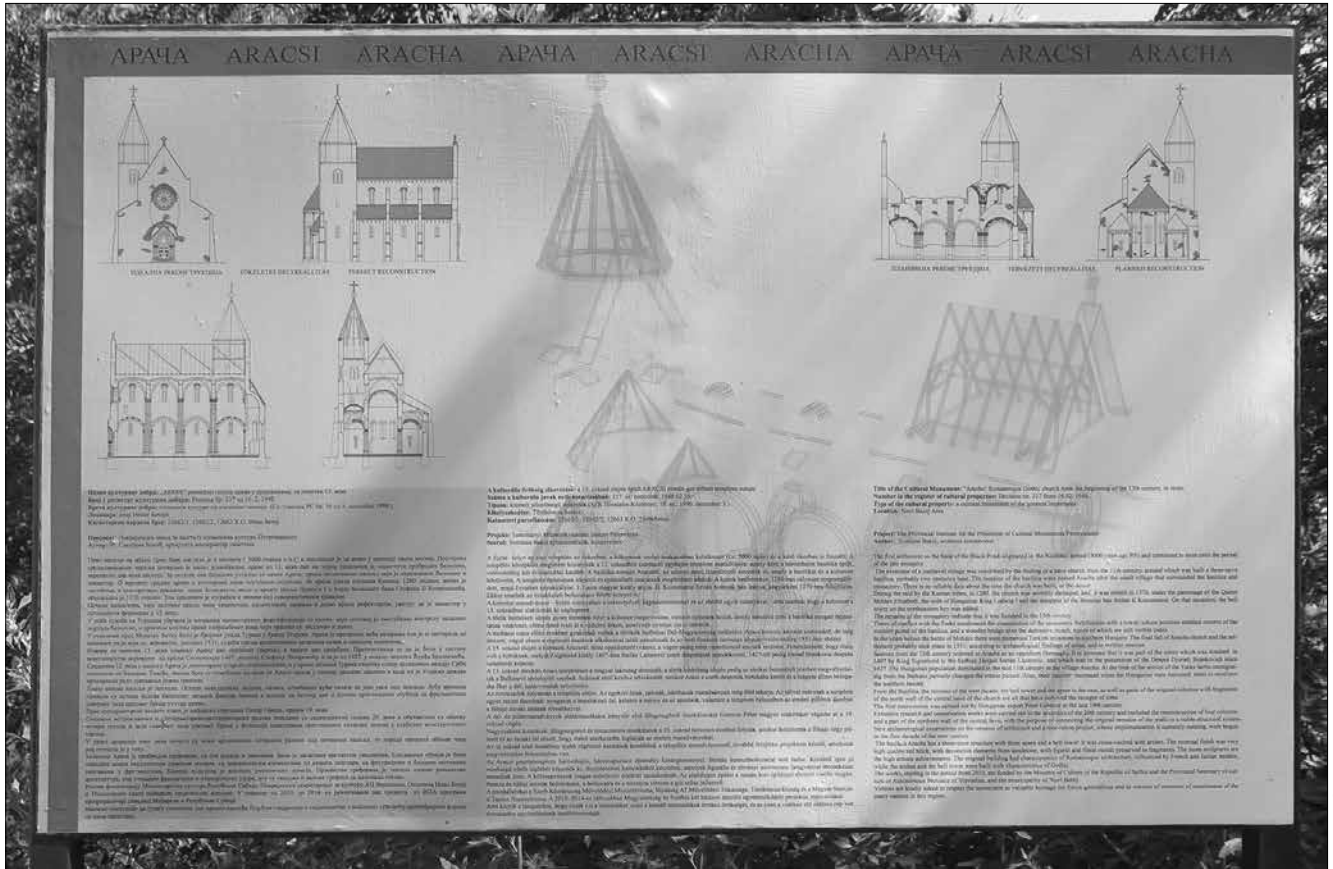
nak és a különböző publikációknak köszönhetően többet és jobb megoldásokat is lehet tudni arról, amit ezeken megrajzoltak. Nem kell mindent elfogadni, amit egy kolléga mond, én sem szoktam, de bizonyos dolgokhoz akkor is mereven ragaszkodni, amikor azt már több helyről megkérdőjelezzik, nem a legjobb megoldás. Én sem tenném. A főhajó rekonstrukciós rajzáról van szó. Az elméleti rekonstrukciós rajzokra szükség van, de csakis a kutatás számára. A megoldási javaslatok a maradványokból indulnak ki, és képi vagy írott forrásokból, régészeti megfigyelésekből, kisebb mértékben az analógiák nyújtotta megfontolásokból, ha nagy méretű a pusztulás. A korábbi korszakokból nem maradtak fenn építészektől származó pontos leírások. A képi anyag forrásértékét is tisztázni kell, mielőtt felhasználnánk a rekonstrukciós rajzokhoz. Az aracsi pusztatemplomról van egy ilyen forrás, amelyről már többször is írtam. *Adolf van der Venne* Aracs-metszete 1860-ban jelent meg a *Vasárnapi Újság*-ban. Ez a metszet a templomromot délről ábrázolja.

Adolf van der Venne Aracs-metszete

A templom déli főhajójának és a déli mellék-hajójának a falából már csak csekély maradványok vannak. Ezért rá lehet látni az északi falnak a belső oldalára, amely a templom főhajója felé nézett. A metszeten megvannak azok a pillérelemek, amelyek azóta elpusztultak (valószínűleg) a már említett 1863-as szélvészben. A rendkívüli forrásértékű metszetet több szempontból is elemeztem. Az előrajz és a metszet készítésénél is nagyon ügyeltek a részletekre. Ha összehasonlítjuk azokkal az elemekkel, amelyek mindmáig megvannak, láthatjuk a pontosságot. Ebből arra következtethetünk, hogy azok az elemek is, amelyek már nincsenek meg, ugyanilyen pontossággal lettek ábrázolva. Ezért állítom, hogy hiteles, forrásértékű metszetről van szó. Az ebből levonható következtetéseket én már 1996-ban, '97-ben leírtam, írásaimat a 2000-es évek elején publikálták, és azóta is eltelt néhány év. De még mindig időszerűnek számítanak – mert nem interpretáció, hanem tény kérdése. A főhajói pillérek szerkezeti megoldása tekintetében egyértelmű ez az ábrázolás. Ráadásul a helyszínen

rá lehet ismerni azokra a nyomokra és maradványokra mind a mai napig, amelyek alapján is hitelesíthető az elméleti rekonstrukció. És az nem úgy néz ki, mint az információs táblán meg az Aracs-dokumentációhoz tartozó terveken látható megoldás. Ez azért nem jó, mert teszem fel, az év végén megérkezne egy halom pályázati pénz, amelyet csak a főhajó rekonstrukciójára lehetne felhasználni, akkor ezt a dokumentációban lévő rajzok alapján tennék meg. Az is káros lenne, ha csupán Adolf van der Venne metszete alapján tennék meg, mert ott sincs meg minden részletforma, főleg a kőfaragványoké. Az információs táblával nekem ez a legnagyobb problémám. A történelmi dátumokkal már mindenféle kísérletek megtörténtek. Az ilyen információs táblán problémák lehetnek ezek az adatok. A leginkább azért, mert az odalátogatók legtöbbje nem ismeri a történelmet, sok esetben fogalm sincs a feltüntetett adatokról, nevekről. Sajnos, az egyetemi gyakorlatokból levont következtetés is hasonló eredményű. Vannak hallgatóim, akik az alapvető fogalmakkal és tényekkel sincsenek tisztában.

Információs tábla az aracsi pusztatemplomról, illetve a tervezett felújításáról

Foto: Stanyó Tóth Gizella

Szakemberként hogyan vélekedik, ha egy történelmi jelentőségű műemléket, mint amilyen az aracsi pusztatemplom is, megkísérel az aktuális politikum a napi politika szolgálatába állítva manipulálni? A médiumokból, a *Slovo ljublje* címmel a Bánáti Kulturális Központ szervezésében az aracsi pusztatemplomnál június 26-án megtartott ünnepségről szóló tájékoztatásokból erre lehet következtetni. Elsősorban a 640 éve született Lázárevics István (Stefan Lazarević Kruševácon született) és Brankovics György (Đurađ Branković, vélhetően Prištinában született) szerb despoták emlékének szentelt ünnepségen – a történelmet is érintve – köszöntőt mondtak a megjelent tartományi és törökbecsei tisztségviselők. A szerb médiumok szerint Pásztor István, a Vajdasági Képviselőház elnöke megjegyezte, hogy bizonyára lesznek a magyarok között olyanok, akik őt Aracs árulójának tekintik majd. Szerinte ez nem így van, ellenkezőleg. Kiemelte: **„Abban az időben a magyarok és a szerbek egy oldalon álltak. Azt gondolom, azzal, hogy itt voltam, nemhogy elárultam Arcsot, hanem megerősítettem, annál is inkább, mert meggyőződésem, hogy a történelmet nem lehet a napi politika érdekében fölülírni, nem lehet átírni, meghamisítani, a történelmet objektíven kell nézni, azzal szembesülni kell.”**

– Nyilvánvalóan nem lehet. Ennek a veszélyét leginkább akkor lehetne elkerülni, ha a politikusok nem foglalkoznának történelemmel, csakis önművelés céljából, a történészek pedig nem politizálnának, csakis az értelmiségi lét megkövetelte határig. A magyarországi példák (ezeket jobban ismerem, mint a szerbiaiakat) azt mutatják, hogy a politikusok részéről ez a lemondás borzasztó nehéz lehet. Persze azt nem tudhatom, hogy az említett lemondás lehetőségével egyáltalán számot vetnek-e. Ugyanígy: nem a politikusnak kell megmondani, hogy mi a műemlék, legyen-e műemlékvédelmi hivatal, mit tegyünk a műemlékeinkkel. A műemlékeket nem lenne szabad a napi politika szolgálatába állítani. Vajdasági példákat nem, de a magyarországiak egy részét ismerem. Ezekről viszont nem szólnék, nehogy valamely szerbiai politikus esetleg ötletet merítsen. A politikusnak nem kellene műemlékekkel foglalkoz-

nia, csak mint ájtatos műélvezőnek, csöndben és átszellemülten, a műemlékvédőnek pedig nem kellene politikával foglalkoznia, hacsak azzal is nem épp műemléket véd. Az aracsi pusztatemplom nem a politikusok öröksége. De nem is csak a bánáti pusztá, nem csak Törökbecse és nem is csak Vajdaság öröksége. Európai és egyetemes, mindenek felett álló örökségről van szó. Ez a műemlék fogalmának a lényegéből fakad.

A fogalom persze romantikus eredetű. A műemlék ugyanis nem hétköznapi dolog, ugyanúgy kiemelkedik a világból, mint a XIX. század művésze is, aki az elefántcsont magasából nemigen foglalkozik a mindennapok gondjaival, ahol léte csakis a művészetet szolgálja. Mindent összevetve: a műemlékeket nem lehet politikai célokra használni, de gazdasági és egyéb megfontolásból sem. A műemlékek nem válhatnak sem a helyi, sem a magasabb szintű hatalmi körök „áldozatává”. Ismétlem: ez a műemlék a beodraiak és törökbecseiek, a bánátiak, a vajdaságiak, a magyarság öröksége is, és mindazoké, akik itt élnek, de ugyanakkor európai örökség is.

Eszerint nem ildomos úgy sem beszélni, mint ahogy az megtörtént 2017. június 26-án az aracsi pusztatemplomnál tartott ünnepségen, amelyet a Bánáti Kulturális Központ szervezett a 640 éve született szerb despoták, Lázárevics István és Brankovics György emlékére. Erről többnyire a szerb médiumok számoltak be.

– Ilyen ünnepségeken nem szoktam megjelenni. Meg sem hívnak. Volt, amikor még hívtak. De nem tudtak velem mit kezdeni – a művészet-történeti vezetés-előadás meg a díszbeszédek műfaja nem passzol össze. Az ünnepségek szónokaival és a díszbeszédekkel nem foglalkozom. A háttérükkel sem. Ildomosságukkal sem. Egy dolgot viszont nyugodtan mondhatok újra és újra: gazdasági szakember, politikus, se jobbról, se balról, se lentről, se fentről ne nyilatkozzon egy műemlékről. Még akkor sem, ha netán a politikus kiváló szakember, vagy régész, vagy művészettörténész, mert azon a poszton, amelyen van, politikusként érvényesül. Persze, a politikusok szeretik érvényesülésük céljából kihasználni az összefonódó helyzeteket. A közvélemény, a szakmai közösségek meg azért vannak, hogy

megfelelően reagáljanak az ilyen jelenségekre. Más kérdés, hogy tudnak és mernek-e.

Másfelől arról sem szabad megfeledkezni, hogy pl. a műemlékvédelmi intézetek támogatásáról (egyáltalán: a létéről) viszont a politikusok döntenek. Itt juthatnak kifejezésre a politikusok döntései, amikor figyelembe veszik a hozzáértők, a szakemberek véleményeit, javaslatait, és annak alapján döntenek a fontos műemlékvédelmi (és más) intézetek támogatásáról (egyáltalán: a létéről). Jó esetben, nem fordulhat elő, hogy erre nem különít el eszközöket egy társadalom. A vonatkozó törvényeket viszont ne a politikusok írják. Szakmai és demokratikus véleményem, hogy a politikusok ne legyenek jelen a megfogalmazás és a műemlékvédelem-tervezés fázisában. Bízzák ezt a szakemberekre. Ennek alapján mérlegelve döntsenek viszont arról, mennyit tudnak erre a célra ráfordítani.

Amit mi örökségként – mint az aracsi pusztatemplomot is – megkapunk, azt örökségként kell továbbadnunk a jövő nemzedékeinek. Ezt vagy vállaljuk, vagy nem. De ha nem vállaljuk, azt most kell megmondanunk a polgároknak, a választóknak. Aki a szíven viseli az örökségünk jelentőségét, az semmiképpen sem tenne ilyet.

Az idén tartottak-e már közös megbeszélést a magyarországi, a szerbiai/vajdasági szakemberek, és milyen eredménnyel?

– Törökbecsén volt a tavasszal egy közös konferencia, ezen nem tudtam részt venni. Sajnos előadóként nem is hívtak meg. Keveset tudok az ott megtartott konferenciáról. A belgrádi Collegium Hungaricum őszre szervez egy nemzetközi Aracs-konferenciát. Azon tartok egy előadást az aracsi templom kutatásának új eredményeiről és műemlékvédelmi kérdésekről. Bizonyára lehetőség lesz a magyar és a szerb szakemberek közelebbi megismerkedésére, beszélgetésére. Fontos lenne, hogy a Vajdasági Műemlékvédő Intézet Svetlana Bakić utódát mielőbb kinevezze. Csak remélni tudom, hogy az utód már kinevelődött, így felkészült, és valóban csak a kinevezésre vár. Ugyancsak fontos lenne a közös tervtanácsok létrehozása.

Pécsett, a mi egyetemünk, pontosabban a Művészeti Karon működő Művészettörténeti Kutatócsoport novemberben tart egy nemzet-

közi műemlékvédelmi konferenciát, közösen a fehérvárurgói Károlyi József Alapítvánnyal. A fő téma a Kárpát-medencei műemlékvédelmi tendenciák lesz. Ennek keretében szeretnék egy szekciót Aracsnak és környékének szentelni. Nem kizárt, hogy egyetemünknek lesz egy külön rendezvénye is, amely kizárólag az Aracscsal foglalkozik, ennek időpontja még kérdéses, meglehet, áttolódik az új év elejére. Mind többet kell foglalkoznunk az aracsi pusztatemplom konzerválásának, romtemplomkénti megőrzésének – közös örökségünknek – kérdésével. Az idő rohamosan múlik. Ilyenkor tudom igazán sajnálni, hogy az ígéret ellenére sem jelent meg a tanulmánykötet a zentai nemzetközi konferenciáról, az elhangzott előadásokkal, a záródokumentummal. Olykor nagyon jó lenne belelapozni emlékeztetőül és forrásul további terveinkhez. Egy konferencia mindig befektetés is. És a zentai kétségkívül ilyen volt, sokáig lehet(ne) belőle táplálkozni.

Beszélgetésünket a VMMI-ben rögzítjük, egy néhány napja kezdődött művésztelep ideje alatt, amelynek Ön az ötletgazdája, ha jól tudom, és kezdeményezője is.

– A zentai Művészet és Műemlékvédelem Művésztelep házigazdája a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. Az idén VII. alkalommal vesznek részt rajta főleg a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karának a hallgatói: festők, szobrászok, grafikusok, és hozzájuk társult az újvidéki Képzőművészeti Akadémia néhány hallgatója és a budapesti Képzőművészeti Egyetemről is egy hallgató. Műemlékvédelemmel nemcsak a szakterületemhez szűken kötődő középkori épített örökség kapcsán foglalkoztam, hanem más szempontból is. Zentán is nem egy esetben látjuk: a másod-, a harmadrendűként meghatározott műemlékekkel szinte senki sem törődik. Kiadnak olyan épületekre bontási engedélyeket, amelyeken nincs ugyan műemlékvédelmi tábla, de jobb helyeken annak minősülnének, és tökéletesen helyre lennének állítva. Az ilyen beruházásoknak már lenne turisztikai haszna is. A közvélemény figyelmét mindenképpen fel kell hívni ezekre az épületekre. Az örökségnek a használoít, a tulajdonosait is sok esetben meg kell ismertetni az épület jelentőségével, a történetével, mert sokan nincsenek tisztában, milyen nagy

múltú vagy művészeti értékű házban élnek. A figyelemfelhívásban jól közreműködnek a képzőművészek. Értékes, jelöletlen épületekből jóval több van, mint műemlékké nyilvánítottakból. Ha végigmegyünk Zentán, csak egy házon találunk műemlékvédő táblát: a Lajta Béla Tűzoltólakanyán. Hét évvel ezelőtt elindítottunk egy akciót, amellyel a művésztelepünk műemléktáblákat helyez az örökségünk nyomait őrző épületekre. Korábban ez nem okozott gondot: megkaptuk rá a tulajdonos és a város engedélyét is. Az utóbbi évben a *műemlék* szó általunk való használatát megkérdőjelezték, hivatalosnak mondott helyről, mindenféle szakmai hozzáértés nélkül. Ezek a táblák művészeti akció keretében kerülnek a házakra, maguk is művészeti alkotások, az épületek legfontosabb adatai olvasható rajtuk, és az is, hogy a PTE MK zentai művésztelepe helyezte fel őket. A látszat néha csal, a művészet nem először él az illúzió eszközeivel, Zeuxisz csak a madarakat, Parrhasiosz már a festőművész kollégát, mi pedig nemcsak a gyanútlan városlátogatót, de úgy látszik, akár a műemlékes illetékest is becsaphatjuk. Az ókoriak művészetük nagyobb dicsőségére, mi csakis az örökségünk fennmaradása érdekében, még ha ezek az épületek nem is aracsi templomok. Kénytelenek va-

gyunk ezt tenni, ha már az illetékesek megfeleltek róluk.

A művésztelepünk tíznapos. A kilencedik napon kiállítást szervezünk, így lesz ez az idén is, ezúttal két helyszínen: a városközpontban és a kis zsinagógában. Úgy gondolom, ezek a találkozások, a kiállítással együtt, nagyon hasznosak mind a hallgatók, mind városunk lakói számára. A kiállításokkal is felhívjuk a figyelmet a legapróbb részletekre is, amelyek még részei mindennapi életünknek, csak sokszor észrevétlenül megyünk el mellettük. Zentán még sok minden megvan, amire közösen kell vigyáznunk a város önkormányzatával együtt. Jeleztük is az illetékeseknek: találják meg a módját (Zentán, és jó lenne, ha fogékonyak lennének rá minden önkormányzatban) annak, hogyan tudnának támogatást nyújtani azoknak a tulajdonosoknak és lakóknak, akiknek a háza műemléknek számít, és tatarozásra, felújításra szorul. Nemcsak a környezet szépülne vele, hanem ami ennél is fontosabb, tovább élne velünk és az újabb nemzedékekkel múltunk egy-egy darabkája. A törekvésünk is ezeknek az értékeknek a megmentésére irányul, valamint felhívjuk rájuk a műemlékvédelem és a közvélemény figyelmét. Ebben az esetben még gazdasági szempontok is érvényesülhetnének.

Fotó: Nádi Karolina

Az aracsi templomrom délnyugatról